

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.84

Гуменюк В. Є.,
Проректор з адміністративно-господарської діяльності
Університету митної справи та фінансів

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

У статті досліджується поняття та зміст принципів реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Запропоновано під принципами реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення розуміти основоположні засади, що виражають суттєві ознаки та визначають спрямованість правового регулювання пенсійних правовідносин, складають предмет права пенсійного забезпечення та базуються на загальності, доступності, диференціації та стимуляції. Здійснено аналіз положень чинного законодавства, якими визначаються принципи реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Зазначено, що реалізація адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення має будуватися на таких принципах: принцип загальності пенсійного забезпечення; принцип доступності умов виникнення права на пенсійне забезпечення; принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення; принцип диференціації умов пенсійного забезпечення; принцип права вибору пенсійного забезпечення; принцип надання пенсійного забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; принцип здійснення пенсійного забезпечення на основі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування; принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів у цільових фондів; принцип охорони та захисту прав громадян на пенсійне забезпечення.

З'ясовано, що старіння населення суттєво послаблює солідарну модель пенсійної системи. Якщо додати до цього типові для українців проблеми низьких зарплат та «зарплат у конвертах», виплат спеціальних пенсій, то в результаті утворюється дефіцит Пенсійного фонду. Наголошено, що в сучасних умовах надзвичайної актуальності набуває «горизонтальний» принцип соціальної справедливості. Цей принцип є системою рівних організаційних та правових умов щодо реалізації права на пенсію всім учасникам суспільного життя, що забезпечується державою. Зазначено, що основою принципу соціальної справедливості пенсійної системі є залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Обґрунтовано, що принципи, які забезпечують правотворчість у розвитку пенсійної системі, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, впливають на роз'яснення норм законодавства їх тлумачення.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, пенсійна система, пенсійне забезпечення, принципи, пенсія, пенсійні виплати, публічне управління, сфера пенсійного забезпечення

The article examines the concept and content of the principles of implementation of administrative and legal principles of public administration in the field of pension provision in Ukraine. It is proposed under the principles of implementing the administrative and legal principles of public administration in the field of pension provision to understand the fundamental principles that express significant features and determine the orientation of legal regulation of retirement legal relations, constitute the subject of pension provision and are based on the generalization, accessibility, differentiation and stimulation. The analysis of the provisions of the current legislation, which determines the principles of implementation of the administrative-legal principles of public administration in the field of pension provision are determined. It is noted that the implementation of the administrative and legal principles of public administration in the field of pension provision should be based on the following principles: the principle of opinion of pension provision; the principle of availability of conditions of the right to pension provision; the principle of diversity of types of pension provision; the principle of differentiation of conditions of pension provision; the principle of the election of pension provision; The principle of pension provision at the level not lower than the subsistence minimum; the principle of pension provision on the basis of compulsory state pension insurance and non-state pension insurance; the principle of pension provision at the expense of funds in target funds; Principle of protection and protection of citizens' rights to pension provision.

It is found that the aging population significantly weakens the solidarity model of the pension system. If you add a typical for Ukrainians to the problems of low salaries and "salaries in envelopes", special pensions payments, then the deficit of the Pension Fund is formed. It is emphasized that in modern conditions of extraordinary relevance acquires the "horizontal" principle of social justice. This principle is a system of equal organizational and legal conditions for the realization of retirement right to all participants in social life provided by the state. It is noted that the basis of the principle of social justice of the pension system is the dependence of labor pensions from the employment contribution of citizens. It is substantiated that the principles that provide law-making in the development of the pension system, the implementation of the right and unity of law and order in general, affect the clarification of the legislation of their interpretation.

Key words: administrative and legal principles, pension system, pensions, principles, pension, pension payments, public administration, pension sphere

Постановка проблеми. Ключову роль в процесі становлення і функціонуванні пенсійної системи відіграє держава, виступаючи гарантом стійкості і органом публічного управління, розробляючи комплекс заходів для подальшого її розвитку. Пенсійне забезпечення, що відповідає такому призначенню, яке відображає її сутність і роль у виконанні соціальної функції держави, постає в якості мети, обумовлює цілі та завдання публічного управління у сфері пенсійного забезпечення країни. Публічне управління без досягнення конкретної мети позбавлене будь-якого сенсу. Метою в публічному управлінні завжди є задоволення певної суспільної потреби, яка досягається в результаті раціонально спланованої публічно-управлінської діяльності. При цьому, мета в публічному управлінні має відповідати, щонайменше, чотирьом наступним вимогам: бути об'єктивною (враховуючи об'єктивні закономірності та тенденції розвитку суспільства), соціально вмотивованою (відповідати потребам та інтересам людини), забезпеченою ресурсами (беручи до уваги реальні можливості), системно організованою (мати відповідну логічну структуру, ієрархію). Визначення мети публічного управління у сфері пенсійного забезпечення має передбачати врахування як сучасних тенденцій суспільного розвитку, так і потреб конкретних категорій громадян, наявних ресурсних можливостей і реального стану пенсійної системи. Такий підхід виключатиме, принаймні мінімізує, прояви суб'єктивізму при формуванні пенсійної політики і в процесі прийняття конкретних публічно-управлінських рішень щодо її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення приділено увагу в працях таких вчених-правників як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, С.Я. Вавженчук, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.В. Вишновецька, Т.З. Герасимів, Ю.М. Гришина, І.П. Жигалкін, І.В. Зуб, Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.В. Кобернюк, В.Л. Костюк, І.М. Ласько, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, О.В. Москаленко, Н.О. Мельничук, О.М. Обушенко, П.Д. Пилипенко, Є.Ю. Подорожній, С.В. Попов, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, О.П. Сайнецький, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, М.М. Шумоло, Л.П. Шумна, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Проте, наукові праці цих та інших дослідників мають концептуальне значення для розуміння принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Водночас новітні процеси здійснення комплексної пенсійної реформи, підвищення ефективності, прозорості, доступності права на пенсійне забезпечення, дозволяють констатувати важливість активізації адміністративно-правових публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Метою даної статті є аналіз принципів реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принципи публічного управління у сфері пенсійного забезпечення

завжди перебували в центрі уваги дослідників. Ще за радянських часів у юридичній літературі були розроблені принципи пенсійного забезпечення робітників і службовців, єдиної пенсійної системи, радянської системи пенсійного забезпечення. Принципи, на яких базувалася сфера пенсійного забезпечення ще в радянські часи, в сучасних умовах були суттєво змінені, а окремі з них взагалі втратили власне значення або потребують кардинального оновлення. Видається, що у зв'язку із запровадження в Україні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення є цілком логічним та обґрунтованим бачити зміну підходів до принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Зокрема, мова йде про обов'язковість врахування таких принципів, як доступність та загальність умов реалізації права на пенсійне забезпечення, багатоманітність існуючих видів пенсійного забезпечення [1, с. 199], чітка диференціація норм та умов пенсійного забезпечення, гарантування пенсійних виплат на рівні не нижче від прожиткового мінімуму, реалізація пенсійного забезпечення за рахунок коштів Пенсійного фонду України [2, с. 78], реалізація публічного управління виключно державними органами [3, с. 29], забезпечення соціально-трудова реабілітації та стимулювання мотивації до трудової діяльності тих громадян, які частково втратили працездатність. Саме ці постулати, на думку багатьох сучасних дослідників повинні стати невід'ємною частиною системи принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Подібних же поглядів щодо основних принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення дотримуються і Л.В. Діденко та В.С. Тітор. Але, зважаючи на запровадження в Україні трирівневої системи пенсійного забезпечення, вони уточнюють, що обов'язково повинні бути встановлені принципи здійснення пенсійного забезпечення лише за рахунок коштів Державного бюджету, державного Пенсійного та Накопичувального фондів та недержавних пенсійних фондів, принципи реалізації пенсійного забезпечення державними органами безпосередньо або під державним контролем та наглядом, а також виокремлює ще декілька власних принципів: принцип пенсійного забезпечення на засадах обов'язкового і добровільного страхування та принцип, відповідно з яким визначення форми і виду пенсійного забезпечення повинні встановлюватися виключно законами України [4, с. 81-82].

Т.М. Пахомова виокремлює наступні принципи публічного управління у сфері пенсійного забезпечення: принципи поєднання накопичувальної та солідарної та пенсійних систем, особистої відповідальності працівника за рівень власного матеріального забезпечення під час виходу на пенсію, обов'язкове забезпечення пенсіями в усіх випадках втрати працездатності, обов'язкове державне пенсійне страхування для всіх без винятку найманих і самозайнятих працівників та призначення пенсій лише тим з них, які раніше робив внески, принцип права вибору форми пенсійних виплат та поєднання

пенсійного забезпечення з усіма іншими соціальними виплатами [5, с. 67].

Вчені В. Баранова, Є. Кулікова в сучасних дослідженнях у галузі права соціального забезпечення наголошують на суттєвій різниці принципів пенсійного забезпечення, а не принципів пенсійного права. Так, принципами пенсійного забезпечення вони вважають нарахування пенсій на базі індивідуального заробітку та встановлення їх у фіксованих розмірах, які дорівнюють мінімальним (якщо обчислити пенсію з індивідуального заробітку неможливо), обмеження максимального розміру трудових пенсій (прямо або опосередковано) встановленим певним максимальним розміром, встановлення відповідних компенсаційних надбавок до пенсій (крім пенсії по інвалідності), в тому числі вище їх максимального розміру та інші [6, с. 9-10].

К.В. Драганчук принципами публічного управління у сфері пенсійного забезпечення вважає те, що: кожний громадянин має право на пенсію у випадку втрати працездатності (за віком, по інвалідності та в інших, передбачених законодавством випадках); кожний працюючий за трудовим договором (контрактом) підлягає обов'язковому державному пенсійному страхуванню; кожний застрахований має право на трудову пенсію у відповідності із тривалістю страхування та рівнем заробітку; кошти обов'язкового державного пенсійного страхування повинні використовуватись виключно на пенсійне забезпечення застрахованих за правилами і нормами, встановленими законодавством. Частина цих коштів повинна бути централізована і перерозподілятися з метою забезпечення пенсійних гарантій громадян незалежно від їх місця проживання [7, с. 65]. А витрати на пенсійне забезпечення осіб, які не брали участі в пенсійному страхуванні, покриваються за рахунок коштів державного бюджету.

У дисертаційному дослідженні О.Є. Буряченка наведений досить об'ємний перелік принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення: принцип загальності та доступності умов реалізації прав на пенсію принцип особистої відповідальності працівника за рівень свого матеріального забезпечення при виході на пенсію; принцип забезпечення пенсією на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення; принцип диференціації умов пенсійного забезпечення; принцип обов'язковості державного пенсійного страхування для всіх найманих та само зайнятих працівників і призначення пенсій тільки тим, хто сплачував внески; принцип права вибору пенсійних виплат та поєднання пенсійного забезпечення з іншими соціальними виплатами; принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів державного Пенсійного фонду України; принцип здійснення пенсійного забезпечення державними органами [8, с. 7].

Наведені думки дослідників дозволяють сформулювати власну систему принципів реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Першим принципом реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення слід вважати принцип загальності пенсійного забезпечення. Він означає, що право на пенсійне забезпечення має загальне коло осіб та законодавством не передбачається будь-яких обмежень у праві на отримання пенсійного забезпечення за ознаками раси, статі, політичних поглядів, релігійних чи інших переконань, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, а також за мовними чи іншими ознаками [9, с. 34]. Загальність реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення виявляється й у наданні громадянам матеріального забезпечення в разі повної або часткової втрати працездатності незалежно від її причин (віку, хвороби, трудового каліцтва або професійного захворювання).

Важливим принципом реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення є також принцип доступності умов виникнення права на пенсійне забезпечення. Як відомо, пенсійний вік в Україні до недавнього часу був одним з найнижчих серед інших держав. Усі вимоги до тривалості страхового стажу для виникнення права на різні види пенсійного забезпечення повинні також були доступними. Разом з тим, у зв'язку з проведенням пенсійної реформи та прийняттям Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», відповідно до якого для призначення пенсії за віком у повному обсязі вітчизняне законодавство вимагає наявності тридцяти п'яти років страхового стажу для чоловіків та тридцяти років такого стажу у жінок [10], що, на наш погляд, негативно впливає на реалізацію принципу доступності. Законодавчі зміни негативно вплинули на реалізацію принципу доступності також при наявності спеціального страхового стажу та на виникнення права на пенсію по інвалідності, де пенсійний стаж зріс майже втричі.

Наступний принцип - принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення полягає в тому, що сферу пенсійного забезпечення України складає як загальнообов'язкове державне, так і добровільне недержавне пенсійне забезпечення [11]. В солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування передбачено виплату таких страхових пенсій: за віком, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника. Виплачується також державна пенсія - пенсія за вислугу років. Для певних категорій осіб, визначених законом, може призначатися додаткова пенсія - за особливі заслуги перед Україною. Крім того, у загальнообов'язковій накопичувальній пенсійній системі передбачаються довічна пенсія з установленими періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя та одноразова виплата.

Щодо принципу диференціації умов пенсійного забезпечення, то можна цілком погодитися із П.М. Корневою, яка стверджує, що сутність цього принципу полягає в тому, що умови призначення

пенсійного забезпечення неоднакові і залежать від певних підстав: від статі (зниження жінкам віку і стажу роботи); виду, сфери, характеру і умов трудової діяльності та її тривалості (пенсії за віком на пільгових умовах працівникам, які працювали за Списком № 1 та № 2, пенсії за вислугу років); причини настання інвалідності або смерті (настання інвалідності чи смерті особи внаслідок трудового каліцтва, професійного захворювання); правового статусу особи (передбачені різні вимоги до пенсійного віку та страхового стажу для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, учасникам та інвалідам війни, членам сімей загиблих військовослужбовців, багатодітним матерям, інвалідам по зору I групи та деяким іншим особам) [12, с. 178-179]. Диференціюються також розміри пенсійного забезпечення також залежно від: виду, сфери і характеру діяльності (деяким категоріям працівників передбачається підвищений розмір пенсій); тривалості страхового стажу (вислугу років); в) розміру заробітку, з якого нараховується пенсія; тяжкості інвалідності; суми внесків до Накопичувального фонду та недержавних пенсійних фондів та деяких інших обставин. Різним є й порядок призначення пенсійного забезпечення, оскільки крім порядку, визначеного законом для загального кола осіб, для окремих категорій осіб спеціальними законами передбачений особливий порядок призначення пенсій (наприклад, для державних службовців, для військовослужбовців, народних депутатів, суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ та інших категорій працівників).

Своє значення підтверджує принцип права вибору пенсійного забезпечення. Вітчизняним законодавством передбачається, що у разі, якщо особа одночасно має право на декілька видів пенсій, то вона має право обрати та отримувати лише один вид пенсії [13, с. 84]. Тобто, в кожному із трьох рівнів системи пенсійного забезпечення застрахована особа може отримувати по одному виду пенсії.

Наступний принцип - принцип надання пенсійного забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму впливає із положень ч. 3 ст. 46 Конституції України, де зазначено, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомог, що є основним джерелом існування, повинні забезпечувати рівень життя, не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом [14], а також ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якої мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [15]. Проте, законодавчі акти не закріплюють такої норми стосовно пенсії по інвалідності та пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Заслуговує на увагу також принцип здійснення пенсійного забезпечення на основі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування. Пенсійне законодавство України передбачає, що право на пенсійне забезпечення мають лише ті особи, які застраховані в системі загальнообов'язкового

державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. Також чітко встановлений перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та тих осіб, які можуть на добровільних засадах приймати участь у цьому страхуванні [16, с. 397]. При цьому, особа має не лише підлягати пенсійному страхуванню, а і сплачувати чи за неї мають сплачуватися страхові внески, оскільки пенсійне забезпечення здійснюється лише за умови сплати страхових внесків та наявності, як правило, страхового стажу відповідної тривалості.

Важливе значення має вимога дотримання принципу здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів у цільових фондів (Пенсійного фонду України, Накопичувального фонду, Фонду соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету. Реформування системи пенсійного забезпечення України та запровадження трьох її рівнів призвело до звільнення держави від виплати деяких видів пенсій та розмежування джерел фінансування пенсійного забезпечення. Так, Пенсійний фонд України фінансує виплату страхових пенсій, що передбачені солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (пенсії за віком, пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного роботою, інвалідності з дитинства), пенсії у зв'язку із стратою годувальника, якщо смерть годувальника не пов'язана з трудовим каліцтвом чи професійним захворюванням) [17, с. 69]. За рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків фінансується виплата пенсії по інвалідності та пенсії у зв'язку із втратою годувальника, якщо інвалідність або смерть особи пов'язані з нещасним випадком на виробництві чи професійним захворюванням. У разі запровадження другого рівня - накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування - виплата пенсій (довічної пенсії з установленим періодом, довічної обумовленої пенсії, довічної пенсії подружжя, одноразової виплати) буде здійснюватися за рахунок коштів, які акумулюватимуться в Накопичувальному фонді. Система недержавного пенсійного забезпечення передбачає виплату пенсій (пенсії на визначений строк, довічної пенсії, одноразової пенсійної виплати) недержавними пенсійними фондами. І тільки виплата пенсії за вислугу років та пенсії за особливі заслуги перед Україною фінансується за рахунок Державного бюджету.

І останнім принципом реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення є принцип охорони та захисту прав громадян на пенсійне забезпечення. Цей принцип знаходить відображення в багатьох вітчизняних нормативно-правових актах. Так, він закріплений у ст. 46 Конституції України, відповідно до якої держава гарантує пенсійне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості та в інших

випадках, передбачених законом [18, с. 479]. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел пенсійного забезпечення на рівні, що не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Висновки. Таким чином, виходячи із сутності відносин і призначення пенсійного забезпечення, під принципами реалізації адміністративно-правових засад публічного управління у сфері пенсійного забезпечення слід розуміти основні положення, що відображають сутність і зміст публічного управління в даній сфері, зумовлюють його внутрішню єдність та визначають перспективи розвитку. У публічному управлінні у сфері пенсійного забезпечення діють основоположні, загально правові, галузеві принципи, а також принципи його окремих інститутів. Ана-

ліз законодавчих та підзаконних актів дозволяє зробити висновок, що в Україні кожній особі, яка має право на пенсію, держава гарантує вставлені законом види і розміри пенсії. У разі порушення пенсійних прав кожен має право на їх поновлення в судовому порядку. Отже, принципи, які забезпечують публічного управління у сфері пенсійного забезпечення, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, дозволяють глибше з'ясувати сенс конкретних норм чинного законодавства та відіграють важливу роль у їх тлумаченні. Крім того, принципи, що є критеріями легітимності чинного законодавства, можуть бути використані для оцінки його змісту. В цілому, чітке визначення та наповнення конкретним змістом мети, завдань та принципів публічного управління у сфері пенсійного забезпечення є основою для постійного розвитку та вдосконалення пенсійного забезпечення населення країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Підлипна Р.П. Передумови реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління.* 2020. Т. 31(70), № 1. С. 196-201.
2. Кривошлик Т. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у системі пенсійного забезпечення України. *Економічний аналіз.* 2020. Т. 30, № 1(2). С. 75-82.
3. Кравченко М.В. Актуальні питання підвищення ефективності системи пенсійного забезпечення. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток.* 2019. № 1. С. 27-32.
4. Діденко Л.В., Тітор В.С. Сучасний стан системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2020. № 1-2. С. 76-86.
5. Пахомова Т.М. Стан та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2015. № 3. С. 65-70.
6. Баранова В., Кулікова Є. Система пенсійного забезпечення України та євроінтеграційні процеси. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2016. № 1. С. 5-16.
7. Драганчук К.В. «Деякі проблеми перекладу термінів страхового права у галузі пенсійного забезпечення». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2017. Вип. 2. С. 63-67.
8. Буряченко О.Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
9. Сокурченко О.А. Основні принципи пенсійного забезпечення в Україні. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Право.* 2020. Вип. 8. С. 33-36.
10. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3669-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
11. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
12. Корнева П.М. До питання про правове забезпечення принципу справедливості у пенсійному забезпеченні. *Держава і право. Серія : Юридичні науки.* 2015. Вип. 70. С. 173-184.
13. Салькова Т.В. Методологічні принципи державного управління системою пенсійного забезпечення в Україні. *Публічне адміністрування : наукові дослідження та розвиток.* 2016. № 2. С. 81-90.
14. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.
15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
16. Молоток І.Ф. Щодо визначення поняття «принципи спеціального пенсійного забезпечення». *Форум права.* 2013. № 3. С. 395-400.
17. Богославець С.В. Правова природа принципів недержавного пенсійного забезпечення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право».* 2012. Вип. 18. С. 67-72.
18. Колеснік-Омельченко Т.В. Роль принципів соціального забезпечення у правовому регулюванні правовідносин з пенсійного забезпечення громадян України. *Форум права.* 2011. № 1. С. 478-483.